

УДК 930:[355.355(47+57:4-191.2)"1944/1945"

© Володимир ТРОФИМОВИЧ, Олеся КУЦЬКА

СПЕЦПРОПАГАНДА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ ст.

Здійснено спробу проаналізувати сукупність наукових праць щодо радянської воєнної пропаганди із забезпечення бойових дій Червоної армії на території європейських країн у 1944 – 1945 рр. Розкрито погляди зарубіжних та українських науковців на різні аспекти проблеми, що досліджується. Констатовано, що з кінця 80-х рр. ХХ ст. розпочинається переосмислення подій Другої світової війни, яке характеризується появою альтернативних до радянського періоду поглядів.

Ключові слова: історіографія, Друга світова війна, Червона армія, пропаганда, інформаційно-психологічна війна.

У рамках аналізу війн нового покоління – «гібридних», у яких основною площиною протистояння сторін стає інформаційна, усе важливішою вимальовується проблема аналізу та узагальнення історичного досвіду ведення пропагандистського протиборства у військовій сфері. Невичерпною скарбницею в цьому питанні є досвід ведення пропаганди та агітації в роки Другої світової війни, який багатий не лише на форми та методи інформаційно-психологічного впливу, а й на численні приклади його проведення. Окреслений нами етап досліджень питань радянської спецпропаганди позначився новими пошуками довкола перебігу останньої світової війни, що дає змогу доповнити різноманітну історіографію цього періоду, робить важливим та актуальним наше дослідження.

У рамках проведення антитерористичної операції на Сході України узагальнення наявної історіографічної бази інформаційно-психологічного протиборства Радянського Союзу покликане допомогти у вирішенні сучасних практичних завдань – надати інформацію про можливі фактори впливу (з огляду на історичний досвід) на населення Луганської та Донецької областей з боку східного сусіда України та правонаступниці СРСР – Російської Федерації.

Історіографія питання перебування Червоної армії в Європі в 1944 – 1945 рр. представлена спеціальними дослідженнями, переважно присвяченими військовим діям Червоної армії в Європі, дипломатичним відносинам у ході Другої світової війни та публікаціями нарративного характеру. Відомості про наслідки перебування Червоної армії за межами Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни трапляються в узагальнюючих роботах інших галузей науки, як-то: економіка, політологія, воєнне мистецтво тощо. Проте наявні дотепер історіографічні розвідки не дають системного бачення генези всього історіографічного процесу сучасної української та зарубіжної історіографії періоду перебування радянських військ в Європі у 1944 – 1945 рр., що потребує подальшого дослідження.

Мета пропонованої статті – проаналізувати історіографічні праці сучасних дослідників, присвячених проблемі радянської спецпропаганди в період перебування Червоної армії на території країн Європи у 1944 – 1945 рр., і виявити головні тенденції та особливості формування теоретико-методологічних засад їх дослідження. Це дасть можливість поширити історіографічну ситуацію, характерну для окресленого періоду досліджень.

Наприкінці 80-х рр., від початку періоду демократизації суспільного життя в СРСР та політики гласності, відбувся корінний перелом у радянській історіографії Другої світової війни, що спричинило радикальне оновлення проблематики досліджень. На зростання їхньої об'єктивності вплинули скасування жорсткої цензури, частковий вихід історичної науки з-під кураторства КПРС та більший доступ дослідників до архівних матеріалів. І хоча завіса над багатьма «білими плямами» поступово відкривалася, проте певний час аж занадто категоричні заперечення попередніх досліджень професійними «пострадянськими» істориками (маємо на увазі країни – колишні республіки Радянського Союзу) не робились. Як результат названих та інших тенденцій, у світ виходять видання публіцистичного характеру, мало представлено нових фундаментальних, наукових праць з історії Другої світової війни загалом.

Цей період характеризується появою ґрунтовних робіт з історії пропаганди або інформаційно-психологічної боротьби (як у цей час називають дану діяльність. Серед основних із них можна виокремити праці росіян В. Криська «Секрети психологічної війни (цілі, завдання, методи, форми, досвід)» («Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)», 1999 р.), М. Волковського «Історія інформаційних війн» («История информационных войн», 2003 р.) [1; 2]. Ці роботи можна вважати масштабним оглядом досвіду інформаційно-психологічної боротьби у війнах та збройних конфліктах різних історичних періодів. У них проаналізовано форми і методи пропагандистського протиборства, визначено вплив сторонніх факторів на формування та поширення пропагандистських матеріалів. Проте названі публікації розкривають історію пропаганди загалом, і частка інформації, що припадає на події Другої світової війни, є незначною (зважаючи на масштабність і тривалість бойових дій у ході німецько-радянського протистояння). Отже, у цих виданнях не конкретизуються

наукові пошуки на роботі радянських спецпропагандистів із цивільним населенням європейських країн. Заслужує уваги праця І. Мощанського «Інформаційна війна: Органи спецпропаганди Червоної армії» («Информационная война: Органы спецпропаганды Красной армии», 2010 р.), яка розкриває структуру радянського пропагандистського апарату та функції окремих її органів, зокрема й періоду Другої світової війни [3]. На думку української дослідниці О. Салати, «поняття «інформаційний простір» у 80 – 90-х рр. ХХ ст. ще не стало об'єктом уваги науковців-істориків, які вивчали проблеми Другої світової <...> Пропагандистська діяльність СРСР та Німеччини не розглядалася й вітчизняними істориками як повноцінна інформаційна політика, спрямована на населення та війська противника [4, 169].

Не можна оминати дотичну до предмета дослідження працю В. Лобова «Воєнна хитрість» («Военная хитрость», 2001 р.), зокрема розділ, який має назву «В операціях і боях Червоної Армії» [5]. Книга присвячена маловивченій проблемі воєнного мистецтва – введенню противника в оману нестандартними способами. На конкретних історичних прикладах розкриваються секрети досягнення перемоги з найменшими витратами сил, часу і коштів шляхом введення противника в оману за допомогою хибної або завуальованої інформації. Показується універсальне значення характерних для військових хитрощів принципів, методів і прийомів для вирішення особливо складних і відповідальних управлінських проблем.

Інтерес з погляду розуміння внутрішньої ситуації у країнах Європи в період німецької окупації та в ході бойових дій становить робота М. Семіряги «Коллабораціоналізм. Природа, типологія і прояви в роки Другої світової війни» («Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны», 2000 р.) [6]. Автор підрахував, що кількість тих громадян, які в окупованих країнах Європи співпрацювали з ворогом, приблизно дорівнювала учасникам руху Опору. Загальні висновки дослідника полягали в тому, що колабораціоналізм у Другій світовій війні – це своєрідне соціальне явище, неприбутанне більшості населення окупованих гітлерівськими військами територій, однак поширилося (особливо в окремих країнах) на порівняно масові групи громадян. На нашу думку, це не є справедливим твердженням, оскільки політичні переконання населення окупованих європейських країн хоча й залежали від соціального стану, проте більше спирались на усвідомлення рівня життя на певній території, яке було до окупації, в жорстокості самої окупації. При цьому значна частина населення Європи не сприймала комуністичної влади і погоджувалася швидше іти на компроміс із німцями, ніж потрапити під владу Кремля.

Зважаючи на фрагментарність і розпорошеність за тематичними напрямками відомостей з досліджуваного питання, ми провели вивчення періодичних видань. Ми виходили з того, що вузька спеціалізація більшості авторів сприяє поглибленню аналізу розвитку окремих питань інформаційно-психологічного впливу. Тут відзначається здебільшого російська історіографія, зокрема журнали

«Вітчизняна історія», «Военно-історичний журнал», «Новий історичний вісник», «Оглядач» («Отечественная история», «Военно-исторический журнал», «Новый исторический вестник», «Обозреватель») та ін. На їхніх сторінках містяться статті, присвячені окремим операціям воєнного періоду, діяльності німецьких військовополонених-антинацистів, бойовій співдружності військ різних національностей, аспектам історії інформаційно-психологічного забезпечення бойових дій [7; 8; 9; 10; 11]. Проте серед загального масиву інформації надзвичайно мало фрагментів стосується питань радянської агітації. Водночас особливості роботи органів спецпропаганди були проаналізовані на сторінках російського журналу «Идеологические аспекты военной безопасности», що свідчить про цінність матеріалів із досвіду Другої світової війни для сучасності [12].

Серед періодичних видань чималий інтерес становлять статті В. Жаркова «Організаційно-ідеологічна робота РСЧА у 1939 – 1941 рр.» («Организационно-идеологическая работа в РККА в 1939 – 1941 гг.»), у якій автор приділив увагу тим труднощам, що виникали перед органами радянської пропаганди, і шляхам їх подолання, та І. Тажидінової «Цінність речей: вимір воєнного часу» («Ценность вещей: измерение военного времени»), яка зосередила увагу довкола трофейної лихоманки, що охопила радянські війська, які опинилися на території країн з іншим (більш високим, навіть для воєнного часу) рівнем культурного та економічного розвитку [13; 14]. З українських дослідників проблему інформаційного протистояння гітлерівської Німеччини та Радянського Союзу досліджувала О. Салата. Щоправда, у коло її наукових інтересів входили здебільшого питання щодо нацистської пропаганди. Проте такі її роботи, як «Проблема інформаційного протистояння нацистської Німеччини та Радянського Союзу в зарубіжній історіографії» або «Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933 – 1941 рр.» є вагомим підґрунтям для розуміння контрпропагандистських заходів з боку радянських спеціалістів у відповідь на німецький інформаційний вплив [4; 15].

Дискусійним є питання про сприйняття населенням країн Європи факту перебування Червоної армії в межах їхніх держав. А це питання в рамках огляду радянської спецпропаганди є надзвичайно важливим, оскільки воно насамперед віддзеркалює реакцію місцевого населення, є певним відлунням дієвості інформаційно-психологічного впливу. З іншого боку, поведінка червоноармійців впливала на формування іміджу Радянського Союзу за кордоном.

Нині лунають звинувачення щодо «нетактовного» ставлення червоноармійців до місцевого населення тієї країни, у якій вони перебували. Натомість з'явилися (зокрема, у російських публікаціях) спростування та виправдування. Своєю чергою європейські дослідники розкривають альтернативні (нерідко різкі та емоційно забарвлені) погляди щодо ролі Червоної армії у війні та поведінки її військовослужбовців за межами своєї країни. Сьогодні відомі численні публікації, що викривають ідеологічні підходи Комуністичної партії СРСР у насадженні своєї політики у суміжних з останнім державах, розкривають злочинну

поведінку радянських військовослужбовців на території країн перебування, аргументують окупаційну політику офіційної Москви, яка відбувалася шляхом «викачування» їх природних ресурсів, коштів, експлуатації безкоштовної робочої сили та «советизації». Проте є й більш помірковані погляди, що сформува-лися відповідно до повоєнних відносин країн із СРСР і які також не слід відки-дати. Спробуємо конкретизувати вищенаведені висновки.

Зважаючи на те, що радянська воєнна пропаганда була за своїм змістом таєм-ною, не можна сподіватися на отримання вагомих матеріалів із цього приводу з іноземних видань. Проте ознайомитися з певними поглядами західних істориків щодо факту перебування Червоної армії в Європі наприкінці війни і про взає-мини червоноармійців із місцевим населенням є, на нашу думку, доцільним. При цьому серед австрійських дослідників насамперед слід згадати роботи Б. Штей-цель-Маркс «Невидиме покоління: діти СРСР. Окупаційні війська в Австрії та Німеччині» («Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer. Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland»), «Війська Сталіна в Австрії» («Stalins Truppen in Österreich»). Дослідниця подала матеріал про неадекватну поведінку радянських військ в її державі [16; 17]. Вплив перебування останніх на радянізацію Австрії розглянуто у виданні «Червона Армія в Австрії» («Die Rote Armee in Österreich»), що вийшло під редакцією С. Карнера, Б. Штейцель-Маркс та О. Чубар'яна [18]. Цікавою є меморіальна книга, що побачила світ унаслідок співпраці П. Сіксл, В. Бачер та Г. Сидько «Радянські втрати в Другій світовій війни в Австрії» («Sowjetische Tote des Zweiten Weltkrieges in Österreich»). Це документальне свід-чення про десятки тисяч громадян колишнього СРСР, які загинули і поховані на території Австрії [19].

Чимало сучасних польських дослідників присвятили свої роботи питанню перебування Червоної армії наприкінці Другої світової війни в межах їхньої країни. Тут передовсім варто відзначити праці М. Крогульського «Окупація в ім'я альянсу. Радянська Армія в Польщі в 1944 – 1956 роках» («Окупасја в іміє sojuzsu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944 – 1956») та К. Ковальського «Участь Червоної Армії у визволенні Польщі» («Udział Armii Czerwonej w wyzwoleniu Polski»), «Визволителі (III. Ставлення Червоної Армії до поляків» («Wyzwoliciele (III. Stosunek żołnierzy Armii Czerwonej do Polaków») [20; 21]. Цікаві факти можна почерпнути із збірки статей за назвою «Червона / радянська армія в Польщі у 1944 – 1993 роках» («Czerwona/Radziecka w Polsce w latach 1944 – 1993»), де, зокрема, розглядається вступ радянських військ на територію Польщі, що супроводжувався хвилею злочинності та грабунків [22]. Спробу простежити долю пам'ятників Червоної армії на території Польщі здійснила Д. Чарнецька у виданні «Пам'ятники вдячності» Червоної Армії в Польській Народній Республіці і Третій республіці» («Pomniki wdzięczności» Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej») [23].

У роботах румунських авторів значна увага приділена критичному осмисленню перебування радянських військ на території їхньої країни в

розглядуваний період. Здебільшого дискусії точаться довкола питання окупації Румунії Червоною армією. Про це йшлося, наприклад, у працях К. Тенасе «Російська армія в Румунії» («Armata Rusă pe teritoriul României»), Р. Кірк та М. Речяну «Румунія проти США: Дипломатія абсурду» («România Versus the United States: Diplomacy of the Absurd») [24; 25]. В окремих публікаціях Е. Фокшеняу, В. Бурле, Л. Стойка розкрито сучасне сприйняття румунами подій, що розгорнулись у країні 23 серпня 1944 р. [26; 27]. Вужче розглядають питання приходу Червоної армії в столицю Румунії С. Тенасе та К. Міку у статтях за однією назвою «Окупація Бухареста Червоною Армією» («Armata Roşie ocupă Bucureştii») [28; 29].

Окремі аспекти злочинів червоноармійців на території Угорщини розглянуті у статті А. Кейса «Що Червона Армія зробила угорцям?» («Mit művelt a magyarokkal a Vörös Hadsereg?») [30]. У руслі розглядуваної проблеми також становить інтерес двотомне видання за назвою «Законна окупація» («Törvényes megszállás»), що узагальнює документальні підтвердження злочинів, які радянські солдати чинили під час бойових дій в Угорщині [31]. Ця тема простежується й в окремих публікаціях К. Барань, Д. Бігарі [32; 33]. Порівняння насильства, яке принесла у Відень і Будапешт Червона армія, здійснив А. Петьо [34].

У Німеччині про перебування Червоної армії вийшло чимало публікацій різного жанру та ґрунтовності у дослідженнях. Що стосується поведінки радянських військовослужбовців, то найвідомішими з них є такі роботи: М. Гебхардта «Коли прийшли солдати» («Als die Soldaten kamen»), С. Келлергоффа «Для росіян ми законна здобич» («Für die Russen waren wir Freiwild») [35; 36]. Останній акцентує увагу на тому, що не лише червоноармійці гвалтували німецьких жінок, цим не гребували й американці, англійці, французи. Російською мовою світ побачили досить різкі у трактуванні роботи німецьких дослідників: І. Гофмана «Сталінська війна на знищення (1941 – 1945 роки. Планування, здійснення, документи)» («Сталинская война на уничтожение (1941 – 1945 годы. Планирование, осуществление, документы», 2006 р.) та Е. Бівора «Падіння Берліна. 1945» («Падение Берлина. 1945», 2004 р.) [37; 38].

Стриманішими щодо звинувачень на адресу Червоної армії є публікації болгарських, чеських і сербських дослідників. У рамках нашого наукового пошуку інтерес становили аналітичні статті І. Інджева («У Болгарії з'явився перший пам'ятник засудження радянської окупації» («Ов България се появи първият паметник, заклеяващ съветската окупация») та П. Спартянової («Якщо б Червона Армія не окупувала Болгарію, країна повторила б долю Греції після Другої світової війни» («Ако Червената армия не беше окупираше България, страната щеше да сподели съдбата на Гърция след Втората световна война»), у яких автори розмірковують над тим, чи була присутність радянських військ у Болгарії окупацією [39; 40]. Більш критичними є погляди І. Бутовські, який досліджував проблему видатків Болгарії на утримання Червоної армії наприкінці війни та в перші повоєнні роки [41].

Дослідники з колишньої Чехословаччини (Л. Гавелка, Т. Назарадене) приділили увагу вивченню перебування в межах їхньої тогочасної держави не лише Червоної армії, а й її західних союзників, порівнявши їхній внесок у визволення країни від нацистських окупантів [42; 43]. Через призму спогадів радянських військовослужбовців щодо подій на чеських і словацьких землях наприкінці Другої світової війни побудована робота Ф. Мейнуса «Звільнення Чехословаччини у споминах радянських солдатів» («Osvobození československa ve vzpomínkách sovětských voják») [44]. Наслідки політичних рішень чехословацьких лідерів щодо подальшого розвитку країни розглядаються у праці Дж. Хрбека та В. Сметани «Дорога ціна свободи. Звільнення Чехословаччини 1944 – 1945» («Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945») [45].

Перебування Червоної армії в Югославії стало предметом широкої дискусії між сербськими та російськими істориками. Чимало звинувачень у злочинах, які скоювали радянські війська щодо югославського цивільного населення, можна віднайти в роботах М. Мілунович-Піпера, О. Тимофєєва, О. Манойлович-Пінтар [46; 47; 48]. Їх намагаються спростувати російські дослідники О. Широков, Н. Бондарєв, П. Іскандеров та інші, які стверджують, що ці факти є неперевереними і спрямованими на дискредитацію досягнень СРСР у Другій світовій війні [49; 50; 51].

Серед російських авторів найбільш ґрунтовно поведінку червоноармійців у ході бойових дій у Європі дослідила О. Сенявська: «Червона Армія в Європі у 1945 році. Старі й нові стереотипи сприйняття у Росії та на Заході» («Красная Армия в Европе в 1945 году. Старые и новые стереотипы восприятия в России и на Западе»); «Солдати Червоної Армії на польських землях. Психологічні аспекти стосунків з польським цивільним населенням» («Солдаты Красной Армии на польских землях. Психологические аспекты отношений с польским гражданским населением»); «Фронтове покоління Великої Вітчизняної: соціально-психологічний феномен» («Фронтное поколение Великой Отечественной: социально-психологический феномен»); «Психологія війни у ХХ столітті: Історичний досвід Росії» («Психология войны в ХХ веке: Исторический опыт России»). І хоча в цих роботах можна простежити альтернативний радянському погляд, проте і тут спостерігаємо намагання автора певним чином «згладити» факти негативних вчинків, пояснити їх психологією війни [52; 53; 54; 55]. Про злочини червоноармійців йшлося у дослідженнях Г. Бордюгова «Війна все спише? Вермахт і Червона Армія: до питання про природу злочинів проти цивільного населення» («Война все спишет? Вермахт и Красная Армия: к вопросу о природе преступлений против гражданского населения») та О. Дюкова «За що воювали радянські люди. Переборюючи ненависть: радянські люди на землях рейху» («За что сражались советские люди. Изживая ненависть: советские люди на землях рейха») [56; 57].

Серед вітчизняних представників питання Другої світової війни досліджували такі науковці, як М. Коваль, О. Лисенко, В. Гриневиц, І. Муковський,

П. Панченко, А. Кентій, В. Лозинський, А. Чайковський, О. Потильчак та інші. Проте їхні основні дослідження точаться довкола питань місця та ролі України й українців у цій війні. При цьому значний інтерес становили роботи українських науковців: О. Буцко «Взаємовідносини радянських воїнів з населенням Польщі. 1944 – 1945» («Взаимоотношения советских воинов с населением Польши. 1944 – 1945») та М. Свеженцева «Радянська армія та польське населення у 1944 р.: про що говорять джерела» [58; 59]. Вони присвячені перебуванню Червоної армії в Польщі і є чи не єдиними працями на сьогодні, у яких здійснено спробу по-новому оцінити сприйняття іноземним населенням радянських військ на своїй території.

Аналізуючи питання радянської пропаганди, не можна залишити поза увагою видання навчального характеру, серед яких варто виокремити насамперед праці вітчизняних науковців Л. Леонтєвої, С. Ніконова і В. Петрухіна. Зокрема, науковий доробок першої присвячений психологічній боротьбі на радянсько-німецькому фронті в ході Другої світової війни [60]. С. Ніконов та В. Петрухін є авторами посібника «Психологічні операції», де викладено історію розвитку психологічної боротьби, теоретичні положення з організації пропаганди у воєнний час [61].

Вагомою складовою частиною історіографії є дисертаційні роботи. Тематиці дослідження останньої світової війни присвячено чимало наукових розвідок як радянського періоду, так і сучасності, що опосередковано дають певні відомості до теми, яку ми обрали. Є серед них і ті, що розкривають пропагандистське протиборство сторін у війні. Проте безпосереднього інтересу до комплексного дослідження питань пропагандистської роботи щодо забезпечення бойових дій Червоної армії в межах іноземних держав виявлено не було. Як певний виняток, можна згадати дисертаційні роботи українського історика Л. Леонтєвої «Історія використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом у роки Другої світової війни (1941 – 1945 рр.)», 1997 р.) та російського дослідника С. Мудрова «Діяльність Управління пропаганди Радянської воєнної адміністрації у Німеччині у 1945 – 1947 рр.» («Деятельность Управления пропаганды Советской военной администрации в Германии в 1945 – 1947 гг.», 2010 р.), які окремими положеннями є дотичними до теми, що ми досліджуємо [62; 63]. Особливості німецької пропаганди на цивільне населення окремих регіонів Західної України в період бойових дій гітлерівських військ на території СРСР досліджувала у своїх працях уже згадуваний історик О. Салата. Зокрема, в її дисертаційному дослідженні на тему: «Формування інформаційного простору у Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації 1941 – 1944 рр.» розкрито основні форми і методи інформаційно-психологічного впливу німецького військово-політичного командування в зоні перебування своїх військ на території противника. Це дослідження допомогло нам у з'ясуванні проектування роботи радянських пропагандистських органів на території Німеччини, в усвідомленні ставлення червоноармійців до військ і населення Третього райху [64].

Діяльність «антифашистських шкіл» досліджував серед іншого Б. Хавкін у дисертації за назвою «Німецький антигітлерівський Опір 1933 – 1945 рр. як чинник міжнародних відносин» («Немецкое антигитлеровское Сопротивление 1933 – 1945 гг. как фактор международных отношений», 2015 р.) [65]. Він правомірно стверджує, що радянським офіцерам служби спецпропаганди належить ідея створення «єдиного фронту антифашистської пропаганди та агітації» на чолі з Національним комітетом «Вільна Німеччина». Водночас, зважаючи на можливість врахування відомостей з доробку вищезазначених науковців, варто зазначити, що основні питання їх досліджень виходять за межі нашого наукового пошуку.

Підсумовуючи огляд видань вітчизняних і зарубіжних авторів, слід наголосити, що критичне переосмислення подій публічно почало відбуватися не згідно з тенденцією заперечення всього радянського, а швидше з метою прагнення знайти істину. Незважаючи на надзвичайно великий масив наукової літератури, присвячений радянській спецпропаганді під час перебування Червоної армії в Європі наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки, історіографічний складник проблеми залишається мало розробленим як в Україні, так і за кордоном. Навіть дослідники Російської Федерації, маючи ширший доступ до джерел окресленого періоду, оминають питання пропагандистського супроводження Червоної армії в ході бойових дій на території Європи.

Проте як позитивне слід відзначити, що наукові пошуки сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників, які були оприлюднені здебільшого на початку XXI ст., є першою спробою прояснити status quo щодо реального стану справ як довкола перебування радянських військ на Європейському театрі воєнних дій, так і в питаннях воєнної пропаганди там.

Отже, історіографічна база дослідження є, з одного боку, надзвичайно широкою за напрямками наукових пошуків попередників, а з іншого – характеризується розпорошеністю і фрагментарністю фактів, які потребують узагальнення і додаткового вивчення. Наявні «напівтони» в інтерпретації тих самих фактів потребують подальших спільних розвідок як західних істориків, так і представників пострадянських країн. Ці дослідження мають бути спрямовані не на звинувачення або виправдання, а на досягнення істинних висновків. З огляду на події в Україні останніх трьох років особливу увагу потрібно звернути на аналіз пропаганди, яку веде Російська Федерація, червоною ниткою вплітаючи в канву сучасних реалій радянську емоційно-експресивну лексику періоду Другої світової війни.

1. Крысько В. Г. *Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)*. – Минск, 1999. – 448 с.
2. Волковский Н.Л. *История информационных войн: в 2 ч.* – Санкт-Петербург, 2003. – Ч. 2. – 792 с.
3. Мощанский И.Б. *Информационная война: Органы спецпропаганды Красной армии*. – Киев, 2010. – 406 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/356074/read>. – Дата звернення: 15.04.2013.
4. Салата О.О. Проблема інформаційного протистояння нацистської Німеччини та Радянського Союзу в зарубіжній історіографії. *Україна у світовій історії*. – 2014. – № 1 (50). – С. 166 – 176. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elibrary.kubg.edu.ua/7159/1/O_Salata_VI_IS.pdf.
5. Лобов В.Н. *Военная хитрость*. – Москва, 2001. – 472 с.
6. Семиряга М.И. *Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны*. – Москва, 2000. – 863 с.
7. Павленко О.В. *Австрийский вопрос в холодной войне (1945 – 1955 гг.)* // *Новый исторический вестник*. – 2004. – № 10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/avstriyskiy-vopros-v-holodnoy-voyne-1945-1955-gg>. – Дата звернення: 11.01.2014.
8. Галицкий В. *Антифашистское движение немецких военнопленных в СССР (1941 – 1945 гг.)* // *Обозреватель*. – 2008. – № 8. – С. 107 – 188.
9. Иванов П. *Боевое содружество советских и болгарских войск в Дравской операции* // *Военно-исторический журнал*. – 1964. – №12. – С. 14.
10. Байрау Д. *Пропаганда как механизм самореабилитации* // *Отечественная история*. – 2008. – №1. – С. 91.
11. Репко С.И. *Цена иллюзий* // *Военно-исторический журнал*. – 1992. – № 11. – С. 8 – 15.
12. Поваляев М.Г. *Процесс формирования и особенности работы органов специальной пропаганды Красной Армии в предвоенные годы* // *Идеологические аспекты военной безопасности*. – 2010. – № 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mod.mil.by/iavb/2010n3/13.pdf>. – Дата звернення: 4.09.2012.
13. Жарков В.В. *Организационно-идеологическая работа в РККА в 1939 – 1941 гг.* // *Ярославский педагогический вестник*. – 2010. – № 2. – С. 66 – 70.
14. Тажидинова И.Г. *Ценность вещей: измерение военного времени* // *Проблемы российской истории*. – Вып. X. – 2010. – 564 с.
15. Салата О.О. *Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933 – 1941 рр.* // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – Запоріжжя, 2017. – Вип. 49. – 264 с.
16. Stelzl-Marx B. *Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer. Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland*. Social Science Open Access Repository. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/28732>. – Дата звернення: 11.12.2016.
17. Stelzl-Marx B. *Stalins Truppen in Österreich*. WorldWeb citation database. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://citeweb.info/20122552629>. – Дата звернення: 11.12.2016.
18. Karner S., Stelzl-Marx B., Tschubarjan A. *Die Rote Armee in Österreich*. Amazon Prime. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.amazon.de/Die-Rote-Armee-%C3%96sterreich-Sowjetische/dp/3486579010>. – Дата звернення: 11.12.2016.

19. Sixl P., Bacher V., Sidko G. *Sowjetische Tote des Zweiten Weltkrieges in Österreich. Nationalsozialismus und Holocaust: Gedächtnis und Gegenwart.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/e_bibliothek/zweiter-weltkrieg/peter-sixl-hg.-sowjetische-tote-des-zweiten-weltkrieges-in-oesterreich-namens-und-grablagenverzeichnis.-ein-gedenkbuch/Sixl%20Sowjetische%20Tote%20des%20Zweiten%20Weltkriegs%20in%20Oesterreich.pdf. – Дата звернення: 9.09.2016.
20. Krogulski M. *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944 – 1956.* *Lubimy Czytać.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lubimyczytac.pl/136977/okupacja-w-imie-sojuszu-armia-radziecka-w-polsce-w-latach-1944-1956>. – Дата звернення: 11.09.2016.
21. Kowalski K. *Wyzwoliciele (III) Stosunek żołnierzy Armii Czerwonej do Polaków. Opcja na prawo.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.opcjnaprawo.pl/index.php/rec/item/2166-wyzwoliciele-iii-stosunek-%C5%BCo%C5%82nierzy-armii-czerwonej-do-polak%C3%B3w>. – Дата звернення: 11.09.2016.
22. *Armia Czerwona/Radziecka w Polsce w latach 1944 – 1993. Studia i szkice, red. Krzysztof Filip i Mirosław Golon. Borne-Sulinowo – Bydgoszcz – Gdańsk, 2014. – 320 s.*
23. Czarna D. «*Pomniki wdzięczności*» Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej. – Warszawa, 2015. – 544 s.
24. Tanase C. *Armata rus pe teritoriul României. Romania Breaking News.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://romaniabreakingnews.ro/armata-rusa-pe-teritoriul-romaniei/>. – Дата звернення: 5.11.2016.
25. Kirk R., Raceanu M. *România Versus the United States: Diplomacy of the Absurd: 1985-1989.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.palgrave.com/us/book/9780312120597>. – Дата звернення: 7.11.2016.
26. Focșeneanu E. «*La 23 August 1944, știam destul de puțin despre Armata Roșie*». *Monarhia Salvează România.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://monarhiasalveazaromania.wordpress.com/2014/10/07/eleodor-focseneanu-la-23-august-1944-stiam-destul-de-puțin-despre-armata-rosie/>. – Дата звернення: 7.11.2016.
27. Burlă V., Stoica I. *Exclusiv evz. Fărădelegile în crimele oribile comise de Armata Rosie în România după 23 august 1944. Soldatii sovietici au PRĂDAT ca barbarii. Cel mai bun portal de stiri ewz.ro.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evz.ro/davai-ceas-nu-este-mit-faradelegile-armatei-rosii-fata-de-romani-dupa-23-august-1944.html>. – Дата звернення: 8.11.2016.
28. Tănase S. *Armata Roșie ocupă Bucureștii. Portalul Lichnyî Tănase S.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stelian-tanase.ro/armata-rosie-ocupa-bucurestii-2/>. – Дата звернення: 8.11.2016.
29. Mîcu C. *Armata Rosie ocupa Bucurestiul.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurnalul.ro/scinteia/istoria-comunismului/armata-rosie-ocupa-bucurestiul-34595.html>. – Дата звернення: 10.11.2016.
30. Keisz Á. *Mit művelt a magyarokkal a Vörös Hadsereg? Magyarország piacvezető portálja ORIGO.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20140220-ii-vilaghaboru-magyarorszag-nemetek-oroszok-katonak-polgarilakossag-mit-muvelt-a-magyarokkal.html>. – Дата звернення: 9.11.2016.
31. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944 – 1947 között [Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni]. – Budapest, 2015. – 567 p.*
32. Bárányi K. *A szovjetek felszabadítás helyett megerősakolták a fél országot. Magyar Nemzet előfizetés.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mno.hu/szembeszed/a-szovjetek-felszabaditas-helyett-megerosakoltak-a-fel-orszagot-1157142>. – Дата звернення: 9.11.2016.

33. Bihari D. A szovjetek 46 évig keresték a kiutat Magyarországról / D. Bihari. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24.hu/tudomany/2015/06/19/a-szovjetek-46-evig-kerestek-a-kiutat-magyarorszagrol/>. – Дата звернення: 10.11.2016.
34. Pető A. Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. Történelmi Szemle az MTA Történettudományi Intézetének folyóirata. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://era.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm. – Дата звернення: 13.11.2016.
35. Gebhardt M. Als die Soldaten kamen: Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs. – Mar 2, 2015, – 368 p.
36. Kellerhoff S. Für die Russen waren wir Freiwild. Welt №24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article138008854/Fuer-die-Russen-waren-wir-Freiwild.html>. – Дата звернення: 11.10.2016.
37. Гофман И. Сталинская война на уничтожение (1941 – 1945 годы). Планирование, осуществление, документы. – Москва, 2006. –360 с.
38. Бивор Э. Падение Берлина. 1945. – Москва, 2004. – 622 с.
39. Инджев И. ОВ България се появи първият паметник, заклеяващ съветската окупация. Личен сайт на Иво Инджев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivo.bg/2015/11/05/%D0%B2-D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D0%B8-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B7>. – Дата звернення: 5.7.2016.
40. Спартянова П. Ако Червената армия не беше окупираше България, страната щеше да сподели съдбата на Гърция след Втората световна война. Сайт «Grreporter.info». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.grreporter.info/Ako_Chervenata_armiya_ne_beshe_okupirala_Blgariya_stranata_shcheshe_da_spodeli_sdbata_na_Grciya_sled_Vtorata_svetovna_voyna/1608?fb_comment_id=804814039539660_822469164440814#f95a689649df12. – Дата звернення: 5.07.2016.
41. Бутовски И. 133 млрд. лв. е струвала съветската окупация на България. Български седмичник «168 часа». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.168chasa.bg/article/4146877>. – Дата звернення: 5.07.2016.
42. Havelka L. Československo neosvobodili jen rusové a američané. Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě «Demokratický střed». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demokratickystred.cz/ceskoslovensko-neosvobodili-jen-rusove-a-americane>. – Дата звернення: 12.04.2016.
43. Nezaradené T. Oslobodila nás Červená armáda, nie národná pechota USA. Blog «Pravda.sk». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tomasd.blog.pravda.sk/2016/05/08/oslobodila-nas-cervena-armada-nie-natorna-pechota-usa/>. – Дата звернення: 12.04.2016.
44. Mainus F. Osvobozen i Československa ve vzpomínkách sovětských vojáků. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity studia minora facultatis philosophica e universitatis Brunensis. Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/101981/C_Historica_21-1974-1_2.pdf?sequence=1. – Дата звернення: 14.04.2016.
45. Hrbek J. Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944-1945. I. a II. Díl. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://armada.vojenstvi.cz/recenze_10.htm. – Дата звернення: 21.04.2016.
46. Милуновић-Пупер М. Совјетски колхозници и српски сељаци. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pogledi.rs/sovjetski-kolhoznici-i-srpski-seljaci/>. – Дата звернення: 20.4.2016.

47. Тимофеев А.Ю. Русский фактор. Вторая мировая война в Югославии. 1941 – 1945. Russian Digital Content «rutvi». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rutvi.com>. – Дата звернення: 12.03.2013.
48. Sakrij ćerku od ruskog vojnika: Brutalna istina o oslobođenju Beograda i Srbije 1944. Portal informativno «Telegraf». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.telegraf.rs/vesti/1355269-sakrij-cerku-od-ruskog-vojnika-brutalna-istina-o-oslobodjenju-beograda-i-srbije-1944-foto>. – Дата звернення: 12.03.2013.
49. Широков А. Црвена армија: ослободилац или окупатор? Вебсајт «Руска реч». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskarec.ru/politics/2014/10/26/crvena_armija_oslobodilac_ili_okupator_34577.html. – Дата звернення: 9.03.2013.
50. Бондарев Н. Антируска пропаганда прерушена у «научне тезе». Вебсајт «Itanje stvari». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stanjestvari.com/2016/03/01/%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4/>. – Дата звернення: 9.03.2013.
51. Ослобођење Београда 1944: како се све оди грало. Вебсајт «Руска реч». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskarec.ru/politics/2014/10/16/oslobodjenje_beograda_1944_kako_se_sve_odigralo_34335.html. – Дата звернення: 13.03.2013.
52. Сенявская Е. Красная Армия в Европе в 1945 году. Старые и новые стереотипы восприятия в России и на Западе. Сетевое издание Центра исследования и аналитики Фонда исторической перспективы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivyinfo/history/krasnaja_armija_v_jevrope_v_1945_godu_staryje_i_povyje_stereotipy_vosprijatija_v_rossii_i_na_zapade_2012-05-04.htm. – Дата звернення: 18.06.2014.
53. Сенявская Е. Солдаты Красной Армии на польских землях. Психологические аспекты отношений с польским гражданским населением. Сайт издательского дома «1 сентября». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200100801>. – Дата звернення: 10.06.2014.
54. Сенявская Е. Фронтовое поколение Великой Отечественной: социально психологический феномен. Сайт «Перспективы». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/history/frontovoje_pokolenije_velikoj_otechestvennoj_socialno_psihologicheskij_fenomen_2009-05-07.htm. – Дата звернення: 15.06.2014.
55. Сенявская Е. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – Москва, 1999. – 383 с.
56. Бордюгов Г. А. Война все спишет? Вермахт и Красная Армия: к вопросу о природе преступлений против гражданского населения // Опыт мировых войн в истории России. сб. ст. – Челябинск, 2007. – С. 592.
57. Дюков А. Р. За что сражались советские люди: «Русский не должен умереть». – Москва, 2007. – 576 с.
58. Буцко О.В. Взаимоотношения советских воинов с населением Польши. 1944 – 1945. – Киев, 1991. – 144 с.
59. Свеженцев М. Д. Радянська армія та польське населення у 1944 р.: про що говорять джерела // Магістеріум. – Київ, 2015. – Вип.54: Історичні студії.– С. 39 – 43.
60. Леонтъева Л.Є. Історія проведення психологічних операцій на радянсько-німецькому фронті (1941 – 1945 рр.). – Львів, 1996. – 44 с.
61. Ніконов С.М., Петрухін В.С. Психологічні операції: Короткий нарис історії: Інформаційно-методичний посібник: у 2 ч. – Львів: ЛВІ при НУ «ЛП», 2001. – Ч.1. – 64 с.

62. Леонтьева Л.Є. Історія використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом в роки Другої світової війни (1941 – 1945 рр.) [Текст]: автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 23 с.
63. Мудров С. Н. Деятельность Управления пропаганды Советской военной администрации в Германии в 1945 – 1947 гг. [Текст]: автореферат дис. ... канд... наук. – Ярославль, 2010. – 25 с.
64. Салата О. О. Формування інформаційного простору у Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (1941 – 1944 рр.) [Текст]: автореферат дис. ... док. іст. наук. – Донецьк, 2010. – 37 с.
65. Хавкин Б.Л. Немецкое антигитлеровское Сопротивление 1933 – 1945 гг. как фактор международных отношений [Текст]: дис. ... док. ист. наук. – Москва, 2015. – 440 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www2.rsuhr.ru/binary/object_62.144403674679141.pdf. – Дата звернення: 2.02.2017.

© Владимир ТРОФИМОВИЧ, Олеся КУЦКАЯ

СПЕЦПРОПАГАНДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА В КОНЦЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ КОНЦА XX – НАЧ. XXI В.

Предпринята попытка проанализировать совокупность работ про советскую военную пропаганду по обеспечению боевых действий Красной армии на территории европейских стран в 1944 – 1945 гг. Раскрыты взгляды зарубежных и украинских научных деятелей про разные аспекты исследуемой проблемы. Констатировано, что с конца 80-х гг. XX ст. начинается переосмысление событий Второй мировой войны, которое характеризуется появлением альтернативных по сравнению с советским периодом взглядов.

Ключевые слова: историография, Вторая мировая война, Красная Армия, пропаганда, информационно-психологическая война.

SPECIAL PROPAGANDA OF THE SOVIET UNION AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR IN SCIENTIFIC LATE XX – EARLY XXI CENTURY

An attempt to analyze the totality of scientific works on Soviet military propaganda aimed at providing military operations to the Red Army on the territory of European countries in 1944-1945 has been made.

In the late 80s, with the beginning of the period of public life democratization in the USSR and the policy of glasnost, a radical change took place in the Soviet historiography of the Second World War, which entailed a radical renewal of the research problems. The growth of their objectivity was influenced by the abolition of strict censorship, the partial withdrawal of historical science from the curatorship of the CPSU and greater access of researchers to archival materials. This period is characterized by the emergence of profound works on the history of propaganda, which can be considered a large-scale review of the experience of information and psychological struggle in wars and armed conflicts of various historical periods. However, these publications reveal the history of propaganda in general and part of information related to the events of World War II is insignificant.

At the same time, certain aspects of Soviet military propaganda are revealed in the pages of periodicals, since the narrow specialization of the majority of authors contributes to the deepening of the analysis of the development of certain issues of information-psychological impact.

Considering that the Soviet military propaganda was secret in its content, one cannot expect to receive significant material on this matter from foreign publications. However, they disclose facts little known to post-Soviet historians of the Red Army stay in Europe at the end of the last world war. In particular, European researchers raise for discussion the issue of acceptance by the population of the countries of Europe the fact of the Soviet troops presence within their states. And this, in the context of the Soviet special propaganda review, is extremely important, because the Red Army soldiers behavior influenced the formation of the Soviet Union image abroad.

Today, the pages of foreign publications are full of "tactless" attitude of the Red Army to the host country local population, the ideological approaches of the Communist Party of the USSR had been exposed in implanting their policy to neighboring countries, the occupation policy of official Moscow and others had been argued. In response, there are objections and excuses (particularly in Russian publications. However, there are more moderate views formed in accordance with the post-war relations of countries with the USSR and which should also not be rejected (particularly in the publications of Bulgarian, Czech and Serbian researchers.

In the works of Russian researchers, a tendentious approach to the policy of the Russian Federation is generally seen, but alternative views can be traced. But also we observe author attempts not so much to critically analyze the events of the end of the Second World War, but to "smooth" the negative facts in them. Among the Ukrainian representatives many researchers studied the questions of the Second World War. However, their main scientific searches mainly about the issues of the place and role of Ukraine in this war. Only few works devoted to the period of the Red Army stay in the territory of European countries.

A weighty component of historiography are dissertational works. Some of them reveal the propaganda confrontation of the parts in the war. However, there was no direct interest in a comprehensive study of the propaganda work to ensure the military operations of Soviet troops within foreign states.

Despite the extremely large volume of scientific literature devoted to Soviet special propaganda during the time of the Red Army's stay in Europe at the end of the Second World War and the first post-war years, the historiographic component of the problem remains poorly developed both in Ukraine and abroad. Even the researchers of the Russian Federation, with their broader access to the sources of the outlined period, bypass the issue of propaganda support for the Red Army in the course of hostilities in Europe.

Keywords: *historiography, World War II, the Red Army, propaganda, information-psychological warfare.*